

Christian Albrekt Larsen, Morten Ringgaard, Prashanth Kantharooban, Aynkaran Anton Senthilnathan, Tim Sloth Johansen og John Linaa Holbøll

Når hudfarven forsvinder: Hvordan etnisk blandede folkeskoler skaber tillid til indvandrere

Artiklen analyserer, hvorvidt blandede skoler skaber tillid mellem etniske danskere og indvandrere. Ved hjælp af et eksperimentelt design dokumenteres det, at etnisk danske børn på homogene "hvide" skoler har mindre tillid til personer med anden hudfarve, mens den tilsvarende effekt er fraværende blandt etnisk danske børn på heterogene skoler. Det støtter den såkaldte kontakthypotese og afkræfter den såkaldte konflikthypotese. Der var ikke en klar effekt fra venskabsrelationer på tværs af hudfarve og erfaring med ikke-hvide lærere. Derfor argumenteres for, at effekten skal forklares med, at heterogene skoler ophæver grænsedragninger mellem ind- og ud-grupper baseret på hudfarve. Endelig viser artiklen, at effekten fra hudfarve er signifikant mindre hos elever, der er socialiseret til at være tillidsfulde.

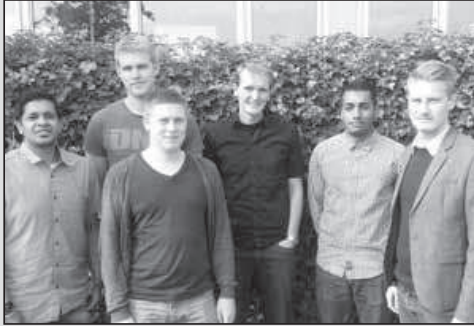
Søgeord: Kontakthypotese, konflikthypotese, blandede skoler, tillid, etnicitet, hudfarve.

Den stigende indvandring fra ikke-vestlige lande skaber nye politiske skel i mange europæiske lande. Ikke-vestlige indvandrere er en meget heterogen gruppe. Ikke desto mindre etablerer majoritetsbefolkningerne nogle mentale billeder af, hvem "indvandrerne" typisk er, og hvordan "de" typisk opfører sig. På samme måde etablerer indvandrerne nogle mentale billeder af, hvem "danskerne" er, og hvordan "de" typisk opfører sig. Afgrænsningen mellem "indvandrerne" og "danskerne" er uklar og ganske vanskelig. Men hudfarve er ofte en vigtig markør. Møder man en ikke-hvid person, er det bedste gæt, at vedkommende er indvandrer. Og møder man en hvid person, er det bedste gæt, at vedkommende er etnisk dansker. Sådan vil det være i en lang overgangsfase. Artiklen analyserer derfor, hvordan etnisk danske (hvide) skoleelever reagerer, når de henholdsvis interagerer med en hvid og en farvet person.

Vi tager udgangspunkt i en lang amerikansk forskningstradition, der har vist, at negative stereotyper om etniske minoriteter er meget vanskelige at ændre. Socialpsykologer, sociologer og politologer har forsket i, hvorfor de hvide amerikaneres opfattelse af de sorte afroamerikanere er så negativ (og omvendt). Svarene er mange. Men der er i det mindste enighed om, at de hvides negative mentale billeder af den sorte ud-gruppe har haft afgørende indflydelse på den amerikanske samfundsudvikling. Måske har det ligefrem være én af hovedårsagerne til, at USA aldrig fik opbygget en velfærdsstat (Quadagno 1994). Det er blevet vist, at delstater med en stor andel afroamerikanere har dårligere socialhjælp end delstater med en lav andel (Alesina og Glaeser 2004). Det også blevet vist, at befolkningen har mindre tillid til hinanden i boligområder med en stor andel sorte (Putnam 2007). Derfor har der været stor forskningsmæssig interesse for, hvordan det stigende antal ikke-vestlige indvandrere påvirker samfundsudviklingen i Europa.

En række studier har vist, at flere af de veldokumenterede amerikanske mekanismer kan genfindes i den danske kontekst. Det er f.eks. blevet vist, at befolkningens opbakning til kontanthjælp svækkes af det stigende antal ikke-vestlige indvandrere (Larsen 2011), at de amerikanske mediers negative stereotypisering af etniske minoriteter (Gilens 2000, Gilens 1996) genfindes i danske aviser (Larsen 2013), og at danskere, der bor geografisk tæt på ikke-vestlige indvandrere, har mindre tillid til mennesker end folk, der bor med hvide naboer (Dinesen og Sønderkov 2012). Specielt den negative effekt på tillid er foruroligende, eftersom tillid mellem borgerne er en vigtig ressource for vores samfund. Tillid letter processen, når vi omgås hinanden i dagligdagen, når vi handler med hinanden på markedet, og når vi via politisk dialog og kompromis forsøger at løse kollektive problemer (Putnam 1993). Artiklen fokuserer derfor på mekanismer, der har potentiale til at skabe tillid på tværs af etniske danskere og indvandrere.

Artiklen er opbygget i otte afsnit. I det første afsnit præsenteres det teoretiske udgangspunkt, socialpsykologien. I det andet afsnit bliver datamaterialet

Christian Albrekt Larsen
Professor ved Institut for Statskundskab,
Aalborg Universitet
E-mail: albrekt@dps.aau.dk

Morten Ringgaard, Prashanth Kantharoban,
Aynkaran Anton Senthilnathan, Tim
Sloth Johansen og John Linæa Holbøll

Studerende ved Aalborg Universitet

introduceret, herunder udvælgelsen af tre etnisk diverse (heterogene) skoler og tre etnisk homogene skoler. I det tredje afsnit præsenteres det anvendte eksperimentelle design. De efterfølgende fire afsnit fremlægger de empiriske resultater. Der startes med en simpel beskrivelse, der er baseret på spørgeskemabesvarelser. Herefter beskrives resultaterne fra det gennemførte eksperiment. Artiklen afsluttes med en kort konklusion og diskussion.

Teori: Socialpsykologien og kontakthypotesen

Negative opfattelser af ud-grupper er ikke nogen mærkværdighed. Socialpsykologiens udgangspunkt er, at det er alment menneskeligt, at grupper af mennesker definerer sig selv ved at tage afstand fra andre. Det gør sig gældende for små grupper, f.eks. etablerer skoleklasser ofte negative billeder af deres søsterklasser, og for store grupper, f.eks. etablerer folkeslag ofte negative billeder af andre folkeslag. Der er derfor heller ikke noget mærkværdigt i, at majoritetsbefolkninger ofte opbygger negative mentale billeder af indvandrere (og omvendt). Grænsedragningen mellem "etniske danskere" og "indvandrere" knytter sig til selve fundamentet for dannelsen af nationalstater. Majoritetsbefolkningen skaber internt sammenhold og identitet ved at etablere et negativt billede af ud-grupper. Omvendt kan etniske minoriteter skabe internt sammenhold og identitet ved at etablere et negativt billede af majoritetsbefolkningen. Det er velkendt fra socialpsykologien, at gruppetilhørsforhold nærmest per automatik skaber positive billeder af ind-gruppen og negative billeder af ud-gruppen. Socialpsykologiske forsøg har vist, at selv simpel gruppedannelse, hvor de involverede personer ved, at de er inddelt helt tilfældigt, skaber intern solidaritet (Tajfel 1981). Det er derfor ikke mærkværdigt, at individer har mere tillid til deres ind-gruppe end deres ud-gruppe. Man kan forvente, at personer i ens ind-gruppe er solidarisk indstillede, mens personer i ens ud-gruppe er fjendtligt indstillede (selv ved helt tilfældig inddeling, f.eks. i blåøjede over for brunøjede). Samtidig har man mulighed for at straffe folk i sin ind-gruppe ved at arbejde for deres eksklusion af gruppen. Et våben man ikke har over for personer i ud-gruppen.

Det første centrale spørgsmål bliver derfor, hvor grænsedragningen mellem ind- og ud-grupper etableres. Grænsedragningen kan baseres på oprin-

delsesland ("os" født i Danmark over for "dem" født i andre lande), religion ("os" kristne over for dem med en anden religion), tro på demokrati ("os" demokrater over for dem der tror på en anden styreform) osv. Det kan imidlertid være svært at iagttage, hvor mennesker er født, hvilken religion de har, eller hvorvidt de tror på demokrati. Hudfarve er derimod en meget synlig markør. Så i de tilfælde, hvor den store majoritetsbefolkning er hvid, knyttes de negative mentale billeder ofte til mennesker med en anden hudfarve end hvid (Allport 1954). I nedenstående vil vi følge denne tradition og analysere effekten af skift i hudfarve.

Et andet centralt spørgsmål er, hvorvidt kontakt på tværs af konstruerede ind- og ud-grupper kan nedbryde disse mekanismer. I et klassisk værk fra 1954 beskrev Allport, hvordan kontakt har et potentiale til at nedbryde fordomme på tværs af grupper (Allport 1954). Men det er ikke nogen enkel proces. Allport advarede om, at overfladisk kontakt mellem sorte og hvide ikke vil nedbryde fordomme. Tværtimod kan f.eks. et overfladisk møde i bybilledet give yderligere næring til fordomme. Den ide havde blandt andet sin baggrund i empiriske studier af, hvorledes hvide amerikanere, der uddannede sig i sydstaterne, fik flere og ikke færre fordomme om afroamerikanere. En mulighed er således, at etniske danskere, der bor i etnisk heterogene områder, opbygger stærkere negative stereotyper om ikke-vestlige indvandre, hvis der kun er overfladisk kontakt mellem grupperne.

Andre har fremhævet, at kontakt mellem etniske grupper også skaber et potentiale for konflikt. Det sker ifølge den såkaldte konfliktteori (Forbes 2004) specielt i de situationer, hvor etniske minoriteter udgør så stor en andel, at det truer de fordele, som majoriteten har ved at være majoritet. Men det kan også skyldes, at helt ordinære konflikter mellem mennesker pludselig kan få en etnisk dimension. Allport mente dog, at nogle typer af kontakt kan reducere fordomme på tværs af grupper. Allport opstillede fire kriterier for, hvornår kontakt kan have sådanne gavnlige effekter. Der skulle være 1) statuslighed mellem grupper, 2) fælles målsætninger, 3) samarbejde på tværs af grupper og 4) opbakning fra autoriteter, lov eller vane. Baggrunden var blandt andet studier, der havde vist, at sorte og hvide soldater, der havde kæmpet sammen, havde markant færre fordomme om hinanden (Stouffer, Lumsdaine et al. 1949). Disse soldater havde haft lige status (rang), de havde haft en fælles målsætning (nedkæmpe fjenden), sorte og hvide havde samarbejdet (i krigshandlingen) og samarbejdet var understøttet af en autoritet (befalingsmænd), der overvågede samarbejdet. Med dette udgangspunkt har en række studier analyseret, hvordan kontakt kan nedbryde fordomme (Pettigrew og Linda R. Tropp 2005).

Daglig skolegang i etnisk blandede klasser er et af de få steder, hvor man kan etablere en kontakt mellem etniske danskere og ikke-vestlige indvandrere, der lever op til Allports fire kriterier. I sådanne etnisk blandede klasser har gruppemedlemmerne nogenlunde statuslighed. Der er samarbejde på

tværs af etniske grupper, og de vil ofte have samme målsætninger, f.eks. i forbindelse med projekter og gruppearbejde. Endvidere er samarbejdet bakket op og overvåget af en autoritet, lærerne, der kan etablere normer for godt samarbejde og sanktionere afvigelser. Populært sagt minder det at gå i skole sammen om at være i krig sammen. Endvidere har den almene skole den store fordel, at børn fra alle etniske grupper via undervisningspligt er tvunget til deltagelse. Det betyder, at grupper med fordomme i praksis har vanskeligt ved at vælge kontakten fra. I modsætning til f.eks. foreningslivet, hvor man frit kan vælge at komme. Forældre kan selvfølgelig flytte efter "hvide" områder og vælge at betale for privatskoler. Men majoriteten af både etniske danskere og indvandrere bruger trods alt stadig folkeskolen. Kontakt mellem etniske danskere og indvandrere på arbejdsmarkedspladser kan have nogle af de samme kvaliteter (Frølund Thomsen 2012), men kontakten er dog mindre intens og mindre overvåget, end det er tilfældet i folkeskolens klasselokaler. Forventningen er derfor, at blandede folkeskoleklasser er det optimale sted at nedbryde fordommene mellem etniske danskerne og indvandrere.

Amerikanske studier har da også fundet positive effekter fra etnisk blandede klasser på relationerne mellem hvide og sorte (Holme, Wells et al. 2005; Stearns 2004, Bowen og Bok 1998, Hurtado, Milem et al. 1999). I en dansk kontekst fandt Dinesen via spørgeskemaundersøgelser i 8. og 9. klasser også, at graden af etnisk diversitet påvirkede de etnisk danske elevers tillid til indvandrere. Jo mere etnisk diverse miljøer, jo højere tillid til indvandrere (Dinesen 2011). Via eksperimentel design i spørgeskemaundersøgelser blandt førsteårs universitetsstuderende fandt Larsen, at effekten fra skift i hudfarve var betinget af, hvorvidt respondenterne havde gået i klasse med ikke-vestlige indvandrere (Larsen 2013). Studerende, der havde gået i "hvide" klasser, gav udtryk for mindre opbakning til velfærds politik og tillid, når de blev eksponeret for en farvet person end en hvid person. En effekt, der ikke kunne findes, hvis de studerende havde gået i etnisk blandede klasser. Nærværende artikel understøtter disse konklusioner via et eksperiment gennemført på tre heterogene og tre homogene skoler.

Datamaterialet: De homogene og heterogene folkeskoler i Aalborg Kommune

Undersøgelsen blev udformet som et eksperiment, hvor folkeskoleelever (8. og 9. klasse, Aalborg Kommune, 2012) fra henholdsvis etnisk blandede klasser (heterogene skoler) og "hvide" klasser (homogene skoler) har deltaget i to tillidsspil (se næste afsnit) og efterfølgende besvaret et spørgeskema. Skolerne var udvalgt efter andelen af ikke-vestlige indvandrere og dernæst forældrenes (gennemsnitslige) socioøkonomiske status. Tre skoler med en høj andel af ikke-vestlige indvandrere indvilligede i at deltage; Tornhøj skolen (n=24), Mellervangskolen (n=18) og Herningvejen skole (n=60) (heterogene skoler). I de udvalgte klasser havde henholdsvis 44 procent, 39 procent og 27 procent af

eleverne ikke-vestlig baggrund (én eller begge forældre født i et ikke-vestligt land, klassifikation fra Danmarks statistisk). Tre skoler med en lav andel af ikke-vestlige indvandrere indvilgede også i at deltage; Gandrup skole (n=34), Vester Hassing skole (n=33) og Ferslev skole (n=28) (homogene skoler). I de udvalgte klasser var der ingen elever med ikke-vestlig baggrund på Gandrup og Vester Hassing skole. På Ferslev skole var der i de udvalgte klasser to elever med ikke-vestlig baggrund (svarende til under én procent). Eleverne med ikke-vestlig baggrund (36 stk.) gennemførte eksperimentet og besvarede spørgeskemaet, men er ekskluderet i nedenstående analyser. Vores fokus er på de etniske danske elever og det mindre antal elever, hvor begge forældre er født i et andet vestligt land. Det efterlader os med 67 "hvide" elever fra heterogene skoler, der har spillet 134 tillidsspil (enkelte elever deltog i eksperimentet, men fik ikke udfyldt det efterfølgende spørgeskema). Og 91 "hvide" elever fra homogene skoler, der har spillet 182 tillidsspil (igen med enkelte, der ikke fik besvaret spørgeskemaet). Det er et begrænset antal respondenter, hvorfor vi arbejder med et signifikansniveau på 0,10.

De tre heterogene skoler er alle placeret i Aalborg Øst, hvor lavere huspriser og alment boligbyggeri bevirker en forholdsvis lav socioøkonomisk status blandt de vestlige forældre. De homogene skoler er alle placeret uden for Aalborg by. Disse skoler er udvalgt, da forældrenes socioøkonomiske status også er relativt lav – sammenlignet med den socioøkonomiske status blandt forældre i helt "hvide" kvarterer inde i Aalborg by, hvor huspriserne er markant højere. Det er således et forsøg på at gøre elevernes baggrund relativt ens. Elevernes svar på det afsluttende spørgeskema (se næste afsnit) vidner dog stadig om forskelle i de to gruppers socioøkonomiske baggrund. Det kan potentielt påvirke resultaterne, da utallige spørgeskemaundersøgelser har vist, at (voksne) personer med lav socioøkonomisk status er mere skeptiske over for indvandrere (Larsen 2008, Frølund Thomsen 2012, Thomsen 2006). Blandt etniske danskere er den vigtigste skillelinje uddannelsesniveau. Derfor blev eleverne bedt om at angive forældrenes uddannelsesniveau. Dataene peger i forventet retning. Elever på heterogene skoler har forældre med lidt lavere uddannelse end eleverne på homogene skoler. Men erfaringer fra dataindsamlingen viser, at svarene på spørgsmålet er meget upålidelige. Eleverne kunne simpelthen ikke placere deres forældre i uddannelseskategorier (og desværre spurgte vi ikke til jobfunktion). Eleverne kunne bedre svare på et spørgsmål om, hvordan familiens økonomiske situation er sammenlignet med en gennemsnitlig dansk familie. På de heterogene skoler svarede 12 procent "meget dårligere" eller "noget dårligere", mens den tilsvarende andel var fire procent på homogene skoler. En anden slående forskel, der er knyttet til socioøkonomisk position, var, at langt flere af eleverne fra heterogene skoler er skilsmissebørn, 49 procent. Den tilsvarende andel er 29 procent blandt eleverne på de homogene skoler. Det afspejler sig også ved, at 48 procent af eleverne på heterogene skoler har gået på mere end én skole. Blandt eleverne

på de homogene skoler er det kun 19 procent. Dertil kommer, at 60 procent af eleverne på de heterogene skoler er medlem af en sportsklub eller lignende (fodboldklub, ungdomsklub osv.), mens den tilsvarende andel er 80 procent på de homogene skoler. I udgangspunktet kunne man således forvente, at eleverne på de heterogene skoler på grund af deres socioøkonomiske baggrund skulle være mere skeptiske over for mennesker med anden hudfarve. Effekten kan modereres af en vis selektionseffekt, hvor forældre med tillid til og tolerance over for indvandrere ikke i samme grad som intolerante forældre vælger boligområder og skoler med indvandrere fra. Det er en usikkerhed ved studiet, som vi ikke kan kontrollere for.

Endeligt viser dataene, at der er betydelig mere konflikt mellem etniske grupper på de heterogene skoler, hvilket også skaber et "konservativt" udgangspunkt for hypotesen om, at kontakt skaber tillid. 60 procent af eleverne (de hvide) fra de heterogene skoler indikerede, at de har haft en konflikt med en person med en anden hudfarve. Den tilsvarende andel er 31 procent blandt eleverne på de homogene skoler. Kun 9 procent af eleverne fra heterogene skoler indikerede, at der "aldrig" har været konflikter mellem danske elever og elever med indvandrerbaggrund på deres skole. Den tilsvarende andel er 62 procent på de homogene skoler. Flere fra de heterogene skoler indikerede også, at unge mennesker tit laver ballade i deres lokalområde; 55 procent angav "meget ofte" eller "ofte". Den tilsvarende andel er 18 procent for eleverne på de homogene skoler. Disse erfaringer kan forklare, hvorfor 32 procent af eleverne på de heterogene skoler var "meget enig" eller "enig" i, at "indvandrerbørn laver mere ballade end andre børn". På de homogene skoler er den tilsvarende andel 17 procent. Et andet slående resultat er, at 48 procent af eleverne på de heterogene skoler var "meget enige" eller "enige" i, at "indvandrere er meget anderledes end danskerne". Den tilsvarende andel er kun 22 procent på de homogene skoler. Disse resultater indikerer, at eleverne på de heterogene skoler har reelle erfaringer med indvandrere, der potentielt kan skabe god grobund for skepsis over for folk med anden hudfarve.

Tillidsspillet – et eksperimentelt design

Studier af kontakteffekter har anvendt en række forskellige afhængige variable. Nogle af disse er medtaget i det spørgeskema, som eleverne besvarede. Men den primære afhængige variabel i dette studie er tillidsfuld adfærd. Tillidsfuld adfærd måles ved et lille spil, der ofte anvendes inden for den økonomiske tillidsforskning. Udgangspunktet er, at de positive samfundsmæssige gevinster fra tillid er mere afhængig af adfærd, end hvad der svares i spørgeskemaer. Et andet udgangspunkt er socialpsykologiens konstatering af, at der udmærket kan trives etniske stereotyper hos respondenter, der i spørgeskemaundersøgelser fremstår som meget tolerante og tillidsfulde over for etniske minoriteter (Devine 1989). Graden af tillidsfuld adfærd måles via to spil: ét spil, hvor eleverne sidder over for en hvid medspiller (John), og ét spil, hvor

de sidder over for en farvet medspiller (Prashanth). Det giver mulighed for ret præcist at teste, hvorvidt hudfarve påvirker elevernes opfattelse af menneskers troværdighed. Forventningen er, at hudfarve ikke betyder noget for vestlige elever på heterogene skoler, mens det har en effekt på elever på homogene "hvide" skoler.

Tillidsspillene blev gennemført ude på de seks skoler. Eleverne blev fortalt en lille dækhistorie om, at vi var økonomistuderende, der ville studere, hvordan mennesker investerer penge. Herefter blev spillereglerne gennemgået. Eleverne blev fortalt, at de forud for hvert spil havde 100 kroner (det var fiktivt da betaling for deltagelse i spillet ikke kunne accepteres af skolerne). De 100 kroner kunne eleven enten beholde eller satse ved at give det hele eller en delmængde til den ukendte person, som han/hun blev sat overfor. Det, de satsede, ville spillederen tredoble. Det maksimale, de kunne give den ukendte person, var således 100 kroner, hvilket ville blive tredoblet af spillederen til 300 kroner. Satsede eleven eksempelvis 20 kroner, ville den ukendte person få 60 kroner osv. Den ukendte person kunne herefter frit bestemme, hvor meget han ville give tilbage til eleven. Tillid blev således målt ved, i hvor høj grad eleverne turde satse på, at en modspiller ville give penge tilbage. Endeligt blev eleverne fortalt, at den bedste halvdel (dem med de fleste penge efter de to spil) ville blive præmieret med en flødebolle. Præmien skulle sikre, at det ikke var "gratis" at vinde spillet ved at byde højt. De angivne beløb vidner om, at præmien var tilstrækkelig til at forhindre overbud i form af at satse hele beløbet (de 100 fiktive kroner). En større betaling (for eksempel, at eleverne kunne få ubetalt de penge, de havde efter spillene) ville formentlig gøre budene mere kontekstafhængige (Sheremeta 2013), i dette tilfælde mere afhængige af hudfarven på spillerne. Designet er således igen "konservativt" i forhold til at finde den forventede kontakteffekt.

Figur 1:

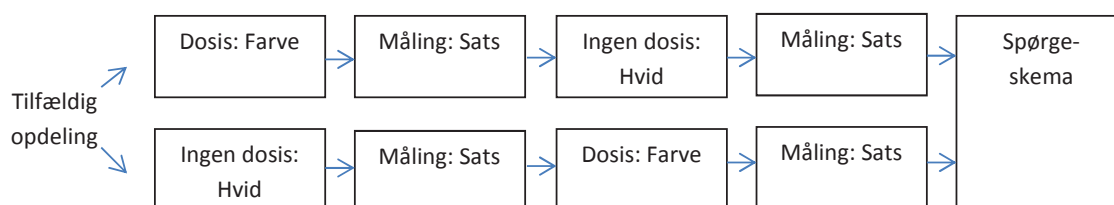
Udseende af ukendte spillere, som eleven blev sat overfor. Farvet (Prashanth) og hvid (John).

Efter gennemgang af spillereglerne blev eleverne tilfældigt delt i to grupper. Den ene halvdel kom (ledsaget af en spilleleder) én efter én ind til en hvid ukendt person (John, se figur 1), mens den anden halvdel én efter én kom ind til en farvet ukendt person (Prashanth, se figur 1). Den ukendte person sagde "hej", hvorefter eleverne blev bedt om at skrive deres sats ned på en seddel. Spillelederen oplyste herefter, at det, de fik igen af den ukendte person, ville de få besked om senere. Samme procedure blev gennemført i en anden spillerunde, hvor den første halvdel nu kom ind til en farvet ukendt person, mens den anden halvdel kom ind til en hvid ukendt person. Endelig blev eleverne efterfølgende bedt om at besvare et spørgeskema. Dette klassiske eksperimentelle design er gengivet i figur 2.

Figur 2:

Det eksperimentelle design i de enkelte klasser.

Kilde: Baseret på (Field, Hole 2003)

I designet forsøgte vi at gøre de to ukendte personer nogenlunde ens, så det eneste, der varierede, var hudfarve. Eleverne fik således ikke oplyst, hvad personerne hed, hvor de kom fra eller hvilken religiøs overbevisning de havde. Endvidere viste kommentaren "hej", at begge personer talte dansk (uden accent). Endvidere kunne eleverne have en formodning om, at personerne sikkert tilhørte den projektgruppe, der kom på besøg fra Aalborg Universitet. Vi kan imidlertid ikke være helt sikre på, at den eneste stimulus, der blev givet, var ændret hudfarve. Der var trods alt også anden variation i udseendet mellem John og Prashanth, der kunne påvirke elevernes vurdering af deres troværdighed. Det er veldokumenteret, at ansigtstræk kan påvirke vores opfattelse af mennesker (Ekman og Friesen 2003). Det er således vanskeligt at vurdere, om der udelukkende var tale om en hudfarveeffekt internt på de enkelte skoler. Til gengæld var disse faktorer konstant på tværs af skolerne. Det mest interessante er således, om skiftet i personer virkede forskelligt på henholdsvis de homogene og de heterogene skoler.

Det er en stor styrke ved det valgte design, at vi kan måle, hvordan skift i hudfarve påvirker den samme person. Populært sagt bliver man sin egen kontrolgruppe. Det skal dog nævnes, at designet har den svaghed, at adfærden i det andet spil kan være påvirket af adfærden i første spil (selvom de ikke fik

at vide, hvor meget de fik igen i første spil). I dette tilfælde er det åbenbart, at eleverne kan bemærke, at vi har skiftet hudfarve på den ukendte person. Det havde en effekt for elever, der først havde spillet med en hvid ukendt mand. Denne gruppe gav den farvede ukendte mand mere end gruppen, der startede ud med en farvet ukendt mand og derefter spillede med en hvid mand. Det skyldes formentlig en norm om ikke at forskelsbehandle farvede. En overtrædelse af denne norm vil kunne observeres af spillederen (hvid mand), der følger den samme elev i begge spil. I de statistiske modeller kontrolleres derfor for, hvem eleven først spiller med. Dataene er analyseret som two-way mixed anova (Field og Hole 2003) i SPSS (generalised liniar model, repeated measures, full anova).

Resultat 1: Fravær af effekt fra skolekontekst på spørgeskemasvar

Indledningsvis beskrives, hvorledes vestlige elever fra henholdsvis heterogene og homogene skoler besvarede spørgeskemaet. I tabel 1 skelnes mellem variable, der måler tillid, affekt og holdninger til indvandrepolitiske spørgsmål. Vi målte ved hjælp af standardspørgsmål samt nogle billedvalg, hvor der kunne vælges mellem personer med hvid og ikke-hvid hudfarve.

Det viste sig, at de vestlige elever på henholdsvis heterogene og homogene skoler svarede meget ens på spørgeskemaet. Tillidsspørgsmålene indikerede, at eleverne på de heterogene skoler havde lidt mere tillid til andre mennesker end elever på de homogene skoler. Det gjaldt tillid generelt (kan man have tillid til de fleste mennesker), tillid til personer med anden religion, tillid til personer med anden nationalitet og tillid til klassekammerater. Forskellene er dog så begrænsede, at det kan skyldes tilfældigheder. Kun den højere tillid til personer med en anden religion nærmer sig et acceptabelt signifikansniveau. Her er der kun 18 procent sandsynlighed for (dobbeltsidet), at forskellen skyldes tilfældigheder. Vi viste også eleverne fire meget neutrale unge personer med forskellige hudfarver og spurgte, hvem de helst ville låne penge til eller dele en hemmelighed med (forskellige billeder til hvert spørgsmål). Igen var der ingen nævneværdig forskel mellem eleverne på de homogene og heterogene skoler. På affektvariablene var der heller ikke nævneværdig forskel på elevernes svar. På de heterogene skoler var der ikke flere, der valgte farvede 1) som de pæneste, 2) som dem de helst ville være ven/veninde med, 3) som dem de helst ville have på besøg eller 4) som dem de helst ville arbejde i gruppe med. Tværtimod var der svag tendens til, at eleverne på de homogene skoler i højere grad valgte farvede personer som pæneste. Måske et udslag af, at hudfarve opretholdes som afgrænsningskriterium, hvorved farvede kan opleves som eksotiske (pigerne blev vist drenge, og drengene blev vist piger). Der er dog 34 procent sandsynlighed for, at forskellen skyldes tilfældigheder.

Endelig viste det sig, at eleverne heller ikke svarede særligt forskelligt på holdningsvariable. Andelen, der var uenige i, at "når der er mangel på jobs

Tabel 1:

Sammenhæng mellem skolekontekst, tillidsvariable, affektvariable og holdningsvariable. Niveauer samt signifikanstest af forskel (p-værdier).

	Homogene skoler	Heterogene skoler	Signifikans-niveau
Tillidsvariable:			
Generel tillid (0 – 10 skala). ¹ Gennemsnit	6,4	6,7	P=0.27
Generel tillid (0 – 1 skala). ² Andel ”De fleste er til at stole på”	64	68	P=0.59
Tillid til personer med anden religion (0-10 skala). Gennemsnit ³	6,9	7,5	P=0.18
Tillid til personer med anden nationalitet. Andel i ”høj grad”	28	31	P=0.55
Tillid til klassekammerater (0-10 skala) ⁵	7,5	7,8	P=0,54
Billede: Helst låne penge til? Andel, der tager farvet person	9	6	P=0.57
Billede: Helst dele hemmelighed med? Andel, der tager farvet person	46	39	P=0.38
Affektvariable:			
Hvem er pæneste. Andel der tager farvet person ⁶	43	35	P=0.34
Hvem vil du helst være ven/veninde med. Andel, der tager farvet person	30	26	P=0.65
Hvem vil du helst have på besøg. Andel, der tager farvet person	7	8	P=0.95
Hvem vil du helst arbejde i gruppe med. Andel der tager farvet person	61	63	P=0.75
Holdningsvariable:			
Danskere prioriteres til job. Andel ”uenig” /”meget uenig” ⁷	47	47	P=0.96
Gør indvandrere Danmark til dårligere sted (0-10). Gennemsnit ⁸	6,4	6,4	P=0.87
Etniske gruppers ret til at beholde egne traditioner. Andel ”meget enig”/”enige” ⁹	52	76	P=0,00

1. ”Mener du, at de fleste mennesker i det store og hele er til at stole på, eller kan man ikke være for forsigtig, når man har med andre mennesker at gøre?”. ”Giv din vurdering på en skala fra 0 til 10, hvor 0 betyder, at man ikke kan være for forsigtig og 10 betyder, at de fleste mennesker er til at stole på”. ”Ved ikke” ekskluderet.

2. ”Alt i alt – mener du, at folk er til at stole på, eller mener du, at man ikke kan være for forsigtig, når man har med mennesker at gøre?”. ”Ved ikke” ekskluderet.

3. ”Mener du, at de fleste mennesker med en anden religion end dig selv i det store og hele er til at stole på, eller kan man ikke være for forsigtig, når man har med mennesker med en anden religion at gøre?”. ”Giv din vurdering på en skala fra 0 til 10”.

4. ”I hvor høj grad mener du, at man kan stole på folk med en anden nationalitet end din egen?”

5. ”Mener du, at de fleste i din klasse er til at stole på, eller kan man ikke være for forsigtig, når man har med de andre i klassen at gøre?”. ”Giv igen din vurdering på en skala fra 0 til 10”.

6. Pigerne er vist fire billeder af drenge. Drengene blev vist fire billeder af piger.

7. ”Når der er mangel på jobs skal arbejdsgiverne prioritere danskere frem for indvandrere?”. ”Ved ikke” ekskluderet.

8. ”Bliver Danmark et bedre eller et dårligere sted at bo i, af at udlændinge flytter hertil?”. ”Giv din vurdering på en skala fra 0 til 10”. ”Ved ikke” ekskluderet.

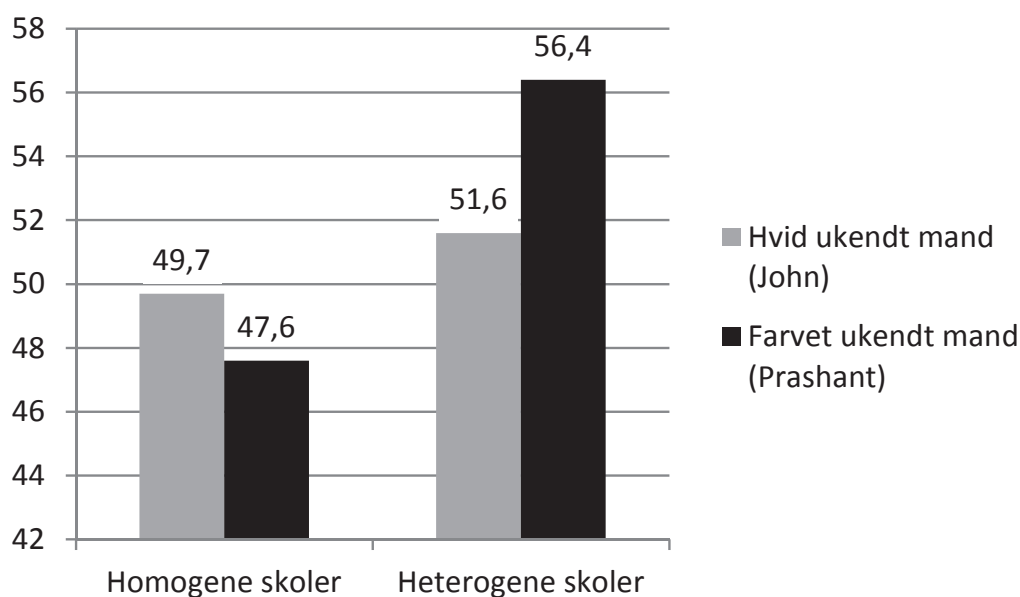
9. ”Hvor enig eller uenig er du i følgende udsagn: Man skal anerkende etniske gruppers ret til at beholde deres egne traditioner i Danmark”. ”Ved ikke” ekskluderet.

skal arbejdsgiverne prioritere danskere frem for indvandrere”, var lige stor i de to grupper (47 procent). Elevernes gennemsnitlige vurdering af ”om indvandring gør Danmark til et bedre eller dårligere sted at bo” var også identisk; 6.4 på en skala fra 0 (dårligere sted at bo) til 10 (bedre sted at bo). Der var dog en enkelt markant undtagelse. Langt flere af eleverne på de heterogene skoler var enige i, at ”man skal anerkende etniske gruppers ret til at beholde deres egne traditioner i Danmark.” På de heterogene skoler er 76 procent ”meget enig” eller ”enig” i udsagnet, mens det tilsvarende andel kun er 52 procent på de homogene skoler. Forskellen er klart signifikant ($p=0.00$).

Trods det forskellige syn på ret til at beholde egne traditioner vidner resultaterne om, at de vestlige elevers bevidste syn på indvandrere er meget ens på homogene og heterogene skoler. Den forventede kontakteffekt var således stort set fraværende. Det gennemførte eksperiment dokumenterer imidlertid, at elevernes adfærd bliver påvirket af skolekonteksten.

Figur 3:

Gennemsnitsligt beløb givet til hvid ukendt mand (John) og farvet ukendt mand (Prashanth) af hvide elever på henholdsvis heterogene og homogene skoler.

Resultat 2: Det afgivne beløb varierer på heterogene og homogene skoler

Eksperimentet viste, at hudfarve og skolekontekst havde en signifikant effekt på, hvor meget eleverne gav den ukendte mand, de blev sat overfor. På de homogene skoler gav eleverne i gennemsnit John 49,7 kroner ud af de 100 fiktive kroner. På de heterogene skoler gav eleverne John 51,6 kroner, dvs.

nogenlunde samme beløb. På de homogene skoler gav eleverne imidlertid i gennemsnit Prashanth 47,6 kroner, mens de på heterogene skoler i gennemsnit gav Prashanth 56,4, dvs. en forskel på cirka 9 kroner (se figur 3). Som forventet, havde det således forskellig effekt, hvorvidt spillene bliver spillet på heterogene eller homogene skoler. Eleverne havde nogenlunde samme tillid til John, mens tilliden til Prashanth er signifikant højere på de heterogene skoler. Faktisk overstiger tilliden til Prashanth tilliden til John på de heterogene skoler. Det skal formentlig forklares med andre karakteristika end hudfarve. Det interessante er forskellen i effekt på tværs af skoletyper. Effekten (interaktionen mellem skoletype og hudfarveskift) er klart statistisk sikker på trods af det begrænsede antal deltagere i eksperimentet ($p = 0.03$; two way mixed anova).

Den statistiske model forbedres lidt, hvis man kontrollerer for, hvilken person eleven startede ud med. Effekten fra opstartsgruppe er klart signifikant ($p = 0.03$). Som forventet blev der givet flere penge til Prashanth, hvis eleverne i første spil sad over for John. Det skete både på de homogene og de heterogene skoler. Endeligt er det værd at bemærke, at der ikke er nogen selvstændig effekt fra skoletype eller hudfarve. Der blev således ikke givet færre penge på heterogene skoler, hvilket ville indikere et generelt lavere tillidsniveau på sådanne skoler. Faktisk er det modsatte tilfældet. Der blev givet flere penge på de heterogene skoler. Men forskellen er så begrænset, at det kan skyldes tilfældigheder. Der blev heller ikke givet generelt færre penge til Prashanth, hvilket ville indikere, at farvede uanset skoletype får mindre. Faktisk er det omvendt. Prashanth fik generelt en smule mere end John. Men igen er forskellen så begrænset, at det også kan skyldes tilfældighed. Det klare resultat er således, at forskellen i tillidsfuld adfærd afhænger af, hvilken skoletype eksperimentet gennemføres på.

Resultat 3: Tætte venskaber på tværs af grupper er ikke afgørende for tilliden

Meget af kontaktlitteraturen har kredset om, hvorvidt venskaber og intimitet er en nødvendighed for at etablere de positive kontakteffekter. Et af argumenterne er, at Allports fire kriterier netop henviser til situationer, der er optimale for skabelse af venskab. Det er imidlertid ikke helt åbenbart, at de hvide på heterogene skoler havde mere kontakt og flere venskaber med mennesker med en anden hudfarve, end det var tilfældet på de homogene skoler. Hovedparten af de hvide elever på heterogene skoler, 59 procent, havde en "tæt" ven med en anden hudfarve. Men der var også 11 procent, der ikke havde (og 30 procent svarede "ved ikke"). Men lidt overraskende angav 60 procent af eleverne på de homogene skoler, at de har en tæt ven med anden hudfarve end dem selv. Kun 30 procent angav, at de ikke har en tæt ven med en anden hudfarve (endeligt svarede 10 procent "ved ikke"). Eleverne blev også spurgt, om de har haft besøg af, og selv har været på besøg hos, ven/veninde med

anden hudfarve. På de heterogene skole havde 77 procent haft besøg og 77 procent havde været på besøg i ikke-vestlige hjem. Men overraskende mange på de homogene skoler havde også haft besøg, 49 procent, og været på besøg, 48 procent. Endeligt blev eleverne spurgt, hvorvidt det vil være svært for dem at være ven/veninde med en person med anden hudfarve. På det spørgsmål er der ikke forskelle i svarerne fra eleverne på de homogene og heterogene skoler. Meget tyder således på, at effekten fra skoletype ikke skal tilskrives forskelle i venskabsdannelse på tværs af etniske grupper.

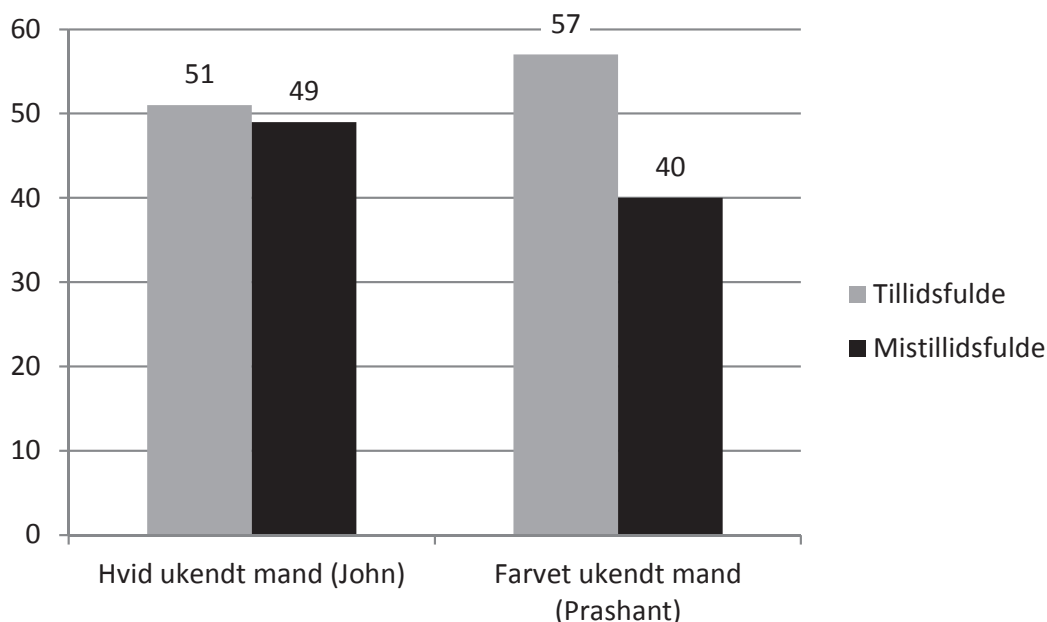
Uddybende statistiske analyser viser også ret overraskende, at hverken tæt venskab med indvandrere eller besøg i hjem har indflydelse på, hvorvidt der blev givet forskellige beløb til John og Prashanth (dvs. interaktionen mellem hudfarveskift og venskab er ikke signifikant, "ved ikke" ekskluderet). Samtidigt viser modellerne, at interaktionen mellem skoletype og hudfarveskift vedbliver med at være signifikant. Det vil sig, at variationen i venskab og hjemmebesøg ikke kan forklare, hvorfor vestlige på heterogene skoler giver mere til Prashanth end John. Hvorvidt eleverne har haft en lærer med anden hudfarve påvirker heller ikke forskellene i det angivne beløb signifikant (dvs. interaktionen mellem hudfarveskift og at have haft en ikke-hvid lærer er ikke signifikant). At gå i blandede skoler gør således mere end blot at skabe intime venskaber mellem grupperne eller give erfaringer med farvede rollemønstre. Den mest oplagte forklaring er, at børnene på de heterogene skoler slet ikke har etableret en grænsedragning baseret på hudfarve. Det kan være svært at dokumentere med vores datamateriale, at hudfarve virkelig er forsvundet som grænsedragningskriterium på de heterogene skoler. Men det er en oplagt opgave for en kvalitativ undersøgelse.

Resultat 4: Generel tillid kan bygge bro mellem etniske danskere og indvandrere

Ovenstående resultater er i god overensstemmelse med den amerikanske socialpsykologiske forskning. Her bliver det ofte vist, at grænsedragning baseret på hudfarve ikke bare er noget, man kan vælge at lade være med (f.eks. ved at besvare spørgeskemaer på en bestemt måde). Det er en ubevidst faktor, der kun kan forandres via intens kontakt på tværs af grupper. Inden for tillidsforskningen findes der imidlertid en mere optimistisk tradition, der argumenterer for, at grænsedragningen på tværs af hudfarve kan reduceres i tillidsfulde miljøer som det danske (Crepaz og Damron 2009; Uslaner 2002). Argumentet er, at individer i sådanne miljøer er socialiseret til at stole på andre mennesker, hvilket gør integration af indvandrere betydelig nemmere end i miljøer med lav tillid. Denne disponering til at stole på mennesker er ofte blevet målt på spørgsmålet om, hvorvidt "folk er til at stole på, eller mener du, at man ikke kan være for forsigtig, når man har med mennesker at gøre." Her har internationale undersøgelser vist, at danskerne er verdens mest tillidsfulde folkefærd (Larsen 2013).

Figur 4:

Gennemsnitsligt beløb givet til hvid ukendt mand (John) og farvet ukendt mand (Prashanth) af hvide elever blandt elever, der henholdsvis mener, at "man kan stole på folk" / "ikke kan være for forsigtig".

Hvorvidt eleverne mener, at "man kan stole på folk" eller "ikke være for forsigtig" (besvaret i spørgeskemaet) påvirker klart deres økonomiske sats i tillidsspillet. Som forventet gav førstnævnte gruppe signifikant mere end sidstnævnte gruppe. Det mest interessante er imidlertid, at det i særdeleshed er beløbet til Prashanth, der afhænger af tillidsniveauet (se figur 4). I gennemsnit satsede de tillidsfulde 51 kroner på John, mens dem med mindre tillid satsede 49 kroner. Forskellen er markant større, når det kommer til Prashanth. Her satsede de tillidsfulde i gennemsnit 57 kroner, mens dem med mindre tillid kun satsede 40 kroner. Denne interaktionseffekt mellem dosis (hudfarveændring) og tillidsniveau er signifikant i de statistiske modeller. Det er en effekt, der både gør sig gældende på de homogene og de heterogene skoler; dog med en stærkere effekt på de heterogene skoler (interaktion mellem dosis, tillidsniveau og skoletype er også signifikant). Denne sammenhæng mellem svaret på standardspørgsmålet om tillid og adfærd i tillidsspillet vidner om, at det høje danske tillidsniveau formentlig letter integrationen af indvandrere – både blandt grupper i kontakt og uden kontakt med indvandrere. Men det er i særdeleshed vigtigt i situationerne med kontakt. Disse effekter fra grundlæggende disponering til tillid forklarer dog ikke effekten fra skolekonteksten, der fortsat har en selvstændig effekt (interaktion mellem hudfarveskift og skoletype er fortsat signifikant).

Konklusion

Med udgangspunkt i socialpsykologien har studiet vist, at elever i homogene "hvide" skoler har mindre tillidsfuld adfærd over for personer med en anden hudfarve end vestlige elever i etnisk blandede skoler. De empiriske resultater giver således opbakning til den såkaldte kontakthypotese. Herunder vores hypotese om, at specielt kontakt i folkeskoler er egnet til at nedbryde grænsedragninger baseret på hudfarve. I øvrigt til trods for et meget "konservativt" udgangspunkt på grund af lavere socioøkonomisk status på heterogene skoler og begrænset præmie i tillidsspillene. Dermed også sagt, at resultaterne ikke støtter den såkaldte konflikthypotese. Nok havde de hvide elever på heterogene skoler oplevet flere konflikter med etniske minoriteter, men det blev ikke omsat i mindre tillidsfuld adfærd eller negative holdninger til personer med anden hudfarve. Endvidere viser studie, at den mere tillidsfulde adfærd over for etniske minoriteter blandt hvide i heterogene skoler ikke primært skyldes venskabsrelationer. Den positive (interaktions-) effekt kunne hverken forklares med forskelle i venskabsrelationer eller erfaring med lærere med anden hudfarve. Den mest oplagte forklaring er derfor, at hudfarve forsvinder som centralt kriterium for ind-gruppe og ud-gruppe grænsedragningerne på heterogene skoler. Det eksperimentelle design giver unik mulighed for at isolere effekten fra hudfarve, men det skal nævnes, at vi ikke kan kontrollere for forældres mulige selvsektion ind i, eller udad, heterogene skoler/boligområder.

Socialpsykologien giver både grund til optimisme og pessimisme. Det er selvfølgelig positivt, at etnisk blandede skoler kan nedbryde grænsedragningen baseret på hudfarve. Men det er også tankevækkende, at skift i hudfarve kan reducere tilliden på de homogene skoler signifikant selv blandt elever, der i spørgeskemaer virker ganske positivt indstillede over for indvandrere og indvandringens effekt på det danske samfund. Det leder ofte til den pessimistiske tolkning, at personer, der er opvokset i homogene "hvide" miljøer, etablerer grænsedragninger baseret på hudfarve, som vi meget vanskeligt kan lægge fra os. Det samme kan i øvrigt ske for personer, der er opvokset i "farvede" homogene miljøer. Baseret på socialpsykologien er den mest oplagte forudsigelse derfor, at det – ligesom i USA – vil tage generationer at få etableret tillid på tværs af etniske grupper i Danmark. Der er dog også den mulighed, at danskernes socialisering til tillidsfuldhed vil vise sig som en vigtig ressource. Datamaterialet viser, at hudfarveskiftet har signifikant mindre negativ effekt blandt elever, der er socialiseret til at være tillidsfulde. Indvandreres lavere tillidsniveauer vil i den optik være en barriere for integrationen. Det er imidlertid dokumenteret, at indvandreres tillidsniveauer stiger over tid (Dinesen 2013, Dinesen 2012). Det giver samlet set et vist håb for den fremtidige sameksistens mellem hvide og farvede i Danmark.

Litteratur

- Alesina, A. og Glaeser, E. 2004: *Fighting poverty in the US and Europe. A world of difference*. Oxford: Oxford University Press.
- Allport, G. 1954: *The nature of prejudice*. Cambridge: Perseus Publishing.
- Bowen, W.G. og Bok, D. 1998: *The Shape of the River. Long-Term Consequences of Considering Race in College and University Admissions*. Princeton: Princeton University Press.
- Crepaz, M.M.L. og Damron, R. 2009: "How the Welfare State Shapes Attitudes About Immigrants". *Comparative Political Studies*, 43 (3), 2009:437-467.
- Devine, P.G. 1989: "Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components". *Journal of personality and social psychology*, 56 (1), 1989:5.
- Dinesen, P.T. 2011: "Me and Jasmina down by the schoolyard: An analysis of the impact of ethnic diversity in school on the trust of schoolchildren". *Social science research*, 40 (2), 2011:572-585.
- Dinesen, P.T. 2013: "Where You Come From or Where You Live? Examining the cultural and Institutional Explanation of Generalized Trust Using Migration as a Natural Experiment". *European Sociological Review*, 29 (1), 2013:114-128.
- Dinesen, P.T. og Sønderkov, K.M. 2012: "Trust in a time of increasing diversity: On the relationship between ethnic heterogeneity and social trust in Denmark from 1979 until today". *Scandinavian Political Studies, Forthcoming*, 35 (4), 2012:273-294.
- Dinesen, P.T. 2012: "Does Generalized (Dis)Trust Travel? Examining the Impact of Cultural Heritage and Destination-Country Environment on Trust of Immigrants". *Political Psychology*, 33 (4), 2012:495-511.
- Ekman, P. og Friesen, W.V. 2003: *Unmasking the face: A guide to recognizing emotions from facial clues*. Cambridge: Malor Books.
- Field, A.P. og Hole, G. 2003: *How to design and report experiments*. London: Sage publications.
- Forbes, H.D. 2004: "Ethnic Conflict and the Contact Hypothesis", i *The Psychology of Ethnic and Cultural Conflict*, 2004:69-88.
- Frølund Thomsen, J.P. 2012: "How does Intergroup Contact Generate Ethnic Tolerance? The Contact Hypothesis in a Scandinavian Context". *Scandinavian Political Studies*, 35 (1), 2012:159-178.
- Gilens, M. 2000: *Why Americans hate welfare: Race, media, and the politics of antipoverty policy*. University of Chicago Press.
- Gilens, M. 1996: "Race Coding" and White Opposition to Welfare. *American Political Science Review*, , 90 (3), 1996:593-604.
- Holme, J.J.; Wells, A.S. og Revilla, A.T. 2005: "Learning through experience: What graduates gained by attending desegregated high schools". *Equity & Excellence in Education*, 38 (1), 2005:14-24.
- Hurtado, S.; Milem, J.; Clayton-Pedersen, A. og Allen, W. 1999: *Enacting Diverse Learning Environments: Improving the Climate for Racial/Ethnic Diversity in Higher Education*. ERIC Digest. Washington: ERIC.
- Larsen, C.A. 2011: "Ethnic Heterogeneity and Public Support for Welfare: Is the American Experience Replicated in Britain, Sweden and Denmark?" *Scandinavian Political Studies*, 34 (4), 2011:332-353.
- Larsen, C.A. 2013: *The Rise and Fall of Social Cohesion. The Construction and De-construction of Social Trust in the USA, UK, Sweden and Denmark*. Oxford: Oxford University Press.

- Larsen, C.A. 2008: *Danskernes nationale forestillinger*. Aalborg: Aalborg University Press.
- Pettigrew, T.F. og Linda R. Tropp 2005: "Intergroup Contact: When Does It Work, and Why?", i J.F. Dovidio, P.S. Glick og L.A. Rudman (eds.): *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*. Malden: Blackwell Publishing, 2005:262-277.
- Putnam, R.D. 2007: "E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture". *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), 2007:137-174.
- Putnam, R.D. 1993: *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Quadagno, J. 1994: *The Color of Welfare. How Racism Undermined the War on Poverty*. Oxford: Oxford University Press.
- Sheremeta, R.M. 2013: "Overbidding and Heterogeneous Behavior in Contest Experiments". *Journal of Economic Surveys*, 2013, forthcoming.
- Stearns, E. 2004: "Interracial friendliness and the social organization of schools". *Youth & Society*, 35 (4), 2004:395-419.
- Stouffer, S.A.; Lumsdaine, A.A.; Lumsdaine, M.H.; Williams Jr., R.M.; Smith, M.B.; Janis, I.L.; Star, S.A. og Cottrell Jr., L.S. 1949: *The American Soldier: Combat and Its Aftermath*. (Studies in social psychology in World War II, Vol. 2.). Princeton: Princeton University Press.
- Tajfel, H. 1981: *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomsen, J.P.F. 2006: *Konflikten om de nye danskere: om danskernes holdninger til etniske minoriteters kultur og rettigheder*. København: Akademisk Forlag.
- Uslaner, E.M. 2002: *The moral foundations of trust*. Cambridge: Cambridge University Press.